

V období socialistickej revolúcie bol obraz československého vidieka výsledkom minulých celospoločenských podmienok vývoja a zároveň aj špecifických podmienok, v ktorých sa vyvíjali jednotlivé lokality. Z tohto dôvodu za priemernými veličinami charakterizujúcimi československú dedinu tohto obdobia sa skrývajú výrazné rozdiely v osídlení, v štruktúre obyvateľstva, v migračných procesoch, v úrovni ekonomickej aktivity obyvateľstva, v demografických štruktúrach, spôsobených rozdielnou hustotou sídiel, ich koncentráciou, vzdialenosťami od priemyselných a administratívnych centier, dopravnými možnosťami, bonitou pôdy a ďalšími faktormi. V zjednodušenom prístupe možno však vidiecke lokality rozdeliť najmä do dvoch skupín — podľa toho, či sa región nachádzal v priemyselnej alebo prevažne poľnohospodárskej oblasti. V západných častiach republiky bol v minulosti vývoj vidieka ovplyvnený relatívne vysokým stupňom industrializácie, vo východných častiach zasa prevažne poľnohospodárskym charakterom hospodárstva.

Pomerne rozvinutá dopravná sieť a blízkosť obcí k mestským a priemyselným lokalitám (v západných častiach v priemere asi 2,6 km, na Slovensku okolo 4 km) umožňovali obyvateľom vidieka pracovať v blízkych mestských centrách, a tak preľudnené obce, v ktorých bola nízka ekonomická aktivita rodinných príslušníkov, najmä žien, vytvárali podmienky pre migračné pohyby. Najmä slovenský vidiek mal v minulosti pre akúkoľvek prácu „rezervnú armádu“ stálych aj sezónnych pracovníkov. Títo odchádzali za prácou nielen v rámci republiky, ale aj za hranice, ba aj do zámoria. Takto sa v živote obyvateľov dediny formovali osobitné podmienky aj pre vývin ich vedomia tým, že vzájomne tu do vedomia vstupovali pokrokové myšlienky mesta, ktoré prinášali do dediny migranti s tradičnými názormi vidieckej populácie.

O rozdielnych podmienkach vývinu dedín v jednotlivých lokalitách republiky svedčia napr. tieto údaje: r. 1945 na 1000 obyvateľov prislúchalo k poľnohospodárstvu v Čechách 203,7 a na Slovensku až 502,9 obyvateľov. Na 1000 zárobkovo činných prislúchalo v ČSR k poľnohospodárstvu 182,3 a na Slovensku až 449,5 obyvateľov. Podľa sčítania ľudu [Soupisy 1951] bolo v štruktúre obyvateľstva v ČSR 40,43 % zárobkovo činných, na Slovensku iba 34,07 %. V štruktúre poľnohospodárskeho obyvateľstva reprezentovali poľnohospodárski robotníci v ČSR 9,6 % a na Slovensku až 26,7 %. Vo vidieckych lokalitách (do 1999 obyvateľov) žilo v čase vzniku novej republiky v západnej časti republiky 46,0 %, na Slovensku až 55,9 % obyvateľov. Od západu k východu sa zvyšoval podiel poľnohospodárskeho obyvateľstva a rástol aj podiel vidieckej populácie na celkovom počte obyvateľov. Avšak hustota obyvateľov na 1 km² bola vyššia v Čechách než na Slovensku.

Po druhej svetovej vojne rekonštrukcia národného hospodárstva, pozemková reforma, osídľovanie pohraničia, socialistickej industrializácia krajiny a neskôr procesy spojené s budovaním socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby revolučne zasiahli do života vidieckej populácie. Tieto procesy sa prejavili v dynamickej reštrukturalizácii sociálno-triednej štruktúry na dedine,

vo výrazných mobilitných pohyboch a nie na poslednom mieste v široko rozvetvených formách migrácie. Zároveň sa menili aj dimenzie celospoločenskej sociálno-triednej štruktúry a priniesli so sebou rad pozitívnych výsledkov v živote dediny, ale aj nemálo problémov.

Celospoločenské procesy spojené najmä s industrializáciou krajiny spolu s vývinom spoločenských výrobných síl rozmnožili pracovné príležitosti v priemysle a v ďalších odvetviach národného hospodárstva, čo sa prejavilo v prvom rade v mobilitných a migračných pohyboch ako reálny prejav postupnej likvidácie nezamestnanosti, včítane jej skrytej formy, ktorá bola typická práve pre dedinu.

Vidiek veľmi rýchlo menil svoju tradičnú sociálnu tvár, ktorú v minulosti charakterizovala symbióza vidieka a poľnohospodárstva. Obyvateľstvo z preľudnených dedín sa aktivizovalo v iných odvetviach národného hospodárstva a menilo svoj sociálny status. Z obyvateľov prislúchajúcich k poľnohospodárstvu sa stávali príslušníci robotníckej triedy a sociálnej skupiny zamestnancov, pričom veľká časť z nich zostala bývať vo vidieckych lokalitách (už spomínaná blízkosť priemyselných centier a bytové problémy v mestách). Táto skutočnosť sa v prvej etape vývinu socialistickej spoločnosti prejavila v tom, že počet obyvateľov bývajúcich na vidieku mal určitú stabilitu napriek rastu nových priemyselných centier. V roku 1950 ešte 48,8 % obyvateľov našej republiky žilo v obciach do 2000 obyvateľov. Mnohí noví pracovníci v mestách a priemyselných centrách sa stali príslušníkmi migrujúcej armády. Počet migrantov sa zvyšoval s rozvojom industrializácie a nevýrobnej sféry.

Neskôr, po sformovaní poľnohospodárskej veľkovýroby a v dôsledku rastu produktivity práce v poľnohospodárstve otvoril sa ďalší ventil, ktorým odchádzali bývalí roľníci pracovať do iných odvetví národného hospodárstva.

Najvýraznejšie mobilitné procesy prebehli v prvých 25 rokoch po zrode novej republiky. Začiatkom 70. rokov sa v podstate tieto pohyby uzavreli, i keď zostali menšie rezervy na dedinách v poľnohospodárstve a v ďalšej ekonomickej aktivizácii žien. Od roku 1948 do roku 1970 sa zvýšili počty pracujúcich v ČSSR o 20 %, pričom hlavné mobilitné procesy sa týkali presunov medzi odvetviami. Počet poľnohospodárov sa znížil na polovicu a počet pracovníkov v priemysle sa zvýšil o 61 %. Ešte výraznejšie boli mobilitné pohyby v nevýrobných odvetviach, kde sa za toto obdobie zvýšila zamestnanosť o 116 %. Významný podiel na raste celkovej zamestnanosti mala ekonomická aktivita žien. Po roku 1970 tým, že sa vyčerpali hlavné zdroje voľných pracovných síl, bolo tempo mobilitných pohybov už pomerne menej výrazné.

Tieto mobilitné procesy sa dotkli vidieka v dvoch smeroch — a to tým, že veľká časť dedinského obyvateľstva sa ekonomicky aktivizovala v mestách, pričom zostala bývať na dedine a rozšírila tak rady migrujúceho obyvateľstva. R. 1961 v ČSR z obcí do 1999 obyvateľov odchádzalo za prácou 57,8 %, r. 1970 už 67,8 % a r. 1980 už 62,9 %. Na Slovensku sa počet týchto migrujúcich zvýšil do r. 1980 z 46,7 % na 71,3 % [Sčítanie 1961, 1970, 1980]. Veľký podiel na tomto pohybe mala migrácia kyvadlová. Podľa sčítania r. 1980 v obciach do 2000 obyvateľov žilo 27,4 % obyvateľov republiky. Z ekonomicky aktívnych obyvateľov vidieka 65,5 % pracovalo mimo miesta trvalého bydliska. V štruktúre migrantov výraznú prevahu mala naďalej kyvadlová forma migrácie, o čom svedčí skutočnosť, že z celkového počtu migrujúcich 76,8 % pracovalo v okrese, v ktorom mal pracovník trvalé bydlisko.

Tieto procesy sa omnoho intenzívnejšie prejavovali v oblastiach, ktoré mali v minulosti prevažne poľnohospodársky charakter. Typickým príkladom je práve Slovensko. Tu sa vidiek omnoho dynamickejšie menil než v rajónoch priemyselne rozvinutejších, čo potvrdzujú nielen radikálne zmeny v sociálno-

-triednej štruktúre, ale aj zmeny v materiálnych podmienkach života obyvateľov týchto lokalít. I keď v procese urbanizácie slovenských obcí sa prejavujú určité špecifiká, napr. skutočnosti, že mobilitné procesy sa uskutočnili za veľmi krátku dobu a migračné pohyby boli omnoho intenzívnejšie, čo sa odrazilo v niektorých osobitostiach výstavby obcí, ich spôsobu života, predsa možno konštatovať, že významnou črtou všetkých regiónov republiky je výrazné zblíženie životných podmienok dedín navzájom a zblíženie materiálnych podmienok v mestách a na dedinách.

V ktorých črtách vidieckej populácie nastali radikálne zmeny? Nie je to iba celkové postavenie vidieka v socialistickej spoločnosti, ktoré bolo determinované v prvom rade politikou strany zameranou na odstránenie podstatných rozdielov medzi mestom a dedinou, ale boli to výrazné vnútorné zmeny podmienok života vidieckych lokalít.

V období socialistického zriadenia nastali pozoruhodné zmeny v celospoločenských podmienkach, ktoré sa odrazili v postavení vidieka, v spoločenskom systéme s cieľom, aby „mesto vrátilo vidieku to, o čo ho v minulosti ochudobnilo“. Vláda socialistickej robotníckej triedy odstránila nezamestnanosť a výrobnú a spoločenskú izolovanosť vidieka, zabezpečila, aby sa najnovšie poznatky vedy a techniky ale i kultúry dostali aj do tých najodľahlejších vidieckych lokalít, čím urýchlila likvidáciu antagonistického protikladu medzi mestom a dedinou. Potvrdzujú to údaje o dynamickom rozvoji spoločenských výrobných síl v poľnohospodárskej veľkovýrobe, o vybudovanej komunikačnej sieti, o rozvoji osobnej dopravy najmä automobilovej, o výstavbe sociálnej infraštruktúry na dedinách, o budovaní a rekonštrukcii bytového fondu a pod. V rámci týchto materiálnych podmienok života dedinského obyvateľstva menila sa vzdelanostná a kultúrna úroveň vidieckej populácie a celý spôsob ich života.

Pre ilustráciu uvediem niekoľko faktov. Napr.: ak r. 1939 bolo na Slovensku iba 186 autobusov, tak roku 1981 zabezpečovali autobusovú dopravu z dedín do miest na 2063 linkách, ktoré v tomto roku prepravili 878 miliónov ľudí, čo predstavovalo takmer 13 miliárd osobokilometrov. Za 35 rokov sa postavilo v ČSSR okolo 2 miliónov rodinných a bytových domov. Starý bytový fond bol z veľkej časti zrekonštruovaný, pretože v minulosti spojenie domu s hospodárstvom už nevyhovovalo novému spôsobu života dedinského obyvateľstva. V súčasnosti sa dom roľníka stal miestom realizácie jeho osobných a rodinných záujmov. V dôsledku výstavby a rekonštrukcie bytového fondu sa radikálne zmenila veková štruktúra bytového fondu. Podľa sčítania r. 1980 v štruktúre bytového fondu bolo okolo 40 % domov postavených po roku 1945.

Zmeny v štruktúre dedinského obyvateľstva, v ktorom dominantnú úlohu zohrávajú občania, ktorí pracujú alebo študujú v mestách, vysoký podiel heterogénnych rodín, výrazné zmeny v účelovosti prevažne rodinných domov a vysoká úroveň ich vybavenosti potvrdzujú významné zmeny v spôsobe života obyvateľov dnešnej dediny. Socialistický spôsob života na dedine sa v niektorých stránkach v plnej miere vyrovnal so spôsobom života mestskej populácie, v niektorých však zaostáva — avšak niektoré stránky života na dedinách sú pozitívnejšie, než je tomu v mestách. Tieto osobitosti sú spôsobené napr. nižšou koncentráciou obyvateľstva, takmer absolútnou prevahou bytov v rodinných domoch, vlastníctvom menšej rozlohy pôdy, ale aj bezprostrednejšími vzťahmi medzi bývajúcimi. Tieto špecifiká determinujú životné podmienky obyvateľov dedín, pričom ďalšie riešenie niektorých podmienok života dedinského obyvateľstva je závislé od úrovne hospodárenia poľnohospodárskych podnikov, ale aj od celospoločenských investičných zámerov.

Ako sa v týchto celospoločenských podmienkach vyvíjal život poľnohospodárskeho obyvateľstva?

V procese už spomínaných celospoločenských pohybov sa štruktúra poľnohospodárskeho obyvateľstva menila priamo skokom. Roku 1948 reprezentovali pracovné sily v československom poľnohospodárstve 2 221 691 pracovníkov, ich početná váha sa koncentrovala do skupiny individuálnych malovýrobcov. Pozemková reforma zlikvidovala počet kapitalistických vlastníkov pôdy, zároveň odstránila zo štruktúry poľnohospodárskeho obyvateľstva sociálne najbiednejších, robotníkov, deputátov, sezónnych robotníkov, sluhov a ďalších príslušníkov proletariátu a poloproletariátu. Poľnohospodárstvo zmaloburžoáznelo — v Čechách sa zvýraznila sila stredných roľníkov, na Slovensku malovýrobcov.

Roku 1949 v štruktúre poľnohospodárskych pracovníkov reprezentovali zamestnanci štátneho socialistického sektora — vrátane strojne traktorových staníc (STS) — 4 % a individuálne hospodáriaci roľníci 96 %. Zatiaľ čo pracovníci štátnych podnikov v poľnohospodárstve predstavovali jadro formujúcej sa novej robotníckej triedy v poľnohospodárskej prvovýrobe a triedne boli homogenní, individuálne hospodáriaci roľníci predstavovali triedne a sociálne pestrú zmes, v ktorej materiálne a sociálne postavenie bolo determinované veľkosťou vlastníctva pôdy a ďalších základných výrobných prostriedkov. Roku 1949 skupina roľníkov s vlastníctvom pôdy do 2 ha [46,1 % zo všetkých roľníkov] vlastnila iba 6,9 % pôdy, zatiaľ čo 3,1 % poľnohospodárov s vlastníctvom pôdy nad 20 ha vlastnilo ešte 26,3 % poľnohospodárskej pôdy.

Kvalifikačná štruktúra poľnohospodárov v tomto období zodpovedala kvalifikácii „univerzálneho roľníckeho výrobcu“, charakterizovaného najmä zdedenými a nadobudnutými skúsenosťami a vedomosťami v roľníckej malovýrobe. U robotníkov v strojne traktorových staniciach a v štátnych poľnohospodárskych podnikoch sa už začala formovať nová kvalifikačná štruktúra zodpovedajúca požiadavkám veľkovýrobnej techniky a technológii poľnohospodárskej výroby.

V päťdesiatych rokoch sa začali revolučné zmeny v štruktúre poľnohospodárov, a to jednak v dôsledku mobilných pohybov ako aj v dôsledku zmien v ekonomickej, výrobnej a v spoločenskej sfére poľnohospodárskej prvovýroby, ktoré sa odrazili v sociálno-triednej štruktúre. Združstevňovanie poľnohospodárskej malovýroby, rozvoj štátnych poľnohospodárskych podnikov, ale aj procesy industrializácie národného hospodárstva sa významnou mierou podieľali na týchto zmenách. Do roku 1959, kedy bol vo veľkej miere ukončený proces kolektivizácie, klesol počet poľnohospodárskeho obyvateľstva o 36,2 %. V sociálno-triednej štruktúre poľnohospodárskeho obyvateľstva zohrávali už rozhodujúcu úlohu družstevníci — 63,3 %. Pracovníci štátneho socialistického sektora reprezentovali 18,2 % z celkového počtu poľnohospodárov. Individuálni roľnícki výrobcovia sa v štruktúre poľnohospodárov podieľali 18,5 %. Významne sa zmenila aj sociálno-triedna štruktúra individuálne hospodáriacich roľníkov a ich výrobná a ekonomická sila v poľnohospodárstve.

V štruktúre individuálnych výrobcov prestali zohrávať akúkoľvek silu vo výrobe a v spoločenskom postavení veľkí roľnícki vlastníci. Ťažisko štruktúry sa presunulo do skupín reprezentujúcich malovýrobcov. Roľníci do 5 ha, ktorí reprezentovali 95,1 % poľnohospodárov, vlastnili 61,5 % pôdy a strední roľníci (od 5 do 10 ha) mali podiel v štruktúre 4,1 %, ale na pôde individuálne hospodáriacich roľníkov 27,2 %.

V štruktúre individuálnych roľníckych malovýrobcov, ktorí vlastnili z celkovej rozlohy pôdy 10,7 %, významnú úlohu zohrávali trpasličie podniky do 2 ha [87,1 % z celkového počtu individuálne hospodáriacich roľníkov]. Ich po-

Tabuľka 1. Štruktúra poľnohospodárskych podnikov individuálne hospodáriacich roľníkov v ČSSR r. 1949 a 1960*)

Veľkostné skupiny podnikov	1949 v %		1960 v %	
	z počtu podnikov	na poľnohospodárske podniky	z počtu podnikov	na poľnohospodárske podniky
do 0,50 ha	19,7	1,9	71,2	19,2
od 0,51 do 2 ha	26,4	5,9	15,9	16,6
od 2,01 do 5 ha	23,3	15,8	8,0	25,7
od 5,01 do 10 ha	16,9	23,7	4,1	27,3
od 10,01 do 20 ha**)	10,6	27,4	0,7	8,7
od 20,01 ha***)	3,1	25,3	0,1	2,5
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

*) (Vojáček 1973: 728).

***) R. 1960 ide o podniky do 15 ha.

****) R. 1960 ide o podniky nad 15 ha.

diel na pôdnom fonde individuálnych výrobcov sa do r. 1960 oproti r. 1949 zvýšil zo 6,9 % na 35,8 %. Vzrast rozlohy pôdy najmenších podnikov (do 0,5 ha) je výsledkom presunov (dedenie, predaj) v pôdnom vlastníctve kovo-roľníkov a ostatných obyvateľov dedín, ktorá nebola združstevnená. Tieto údaje dokumentujú na jednej strane vzrast ekonomickej aktivity bývalých roľníkov, resp. ich rodinných príslušníkov, v iných odvetviach národného hospodárstva (pričom si ponechali pôdu, na ktorej vyrábali hlavne výrobky pre vlastnú spotrebu) a na druhej strane vzrast migračných pohybov z dedín do priemyselných a mestských centier. Toto konštatovanie potvrdzuje tiež tá skutočnosť, že v poľnohospodárskej prvovýrobe v tomto období pracovalo takmer milión tzv. pomáhajúcich pracovníkov, z čoho rozhodujúci počet — vyše 800 000 — pomáhal v podnikoch individuálne hospodáriacich roľníkov. Rast najmenších podnikov bol nepriamo úmerný vývoju individuálnej poľnohospodárskej malovýroby.

Z hľadiska kvalifikačnej a profesnej štruktúry nastali už do r. 1960 výraznejšie zmeny v prvom rade u pracovníkov štátnych podnikov včítane strojne traktorových staníc a neskôr i u jednotných roľníckych družstiev. Socialistická veľkovýroba a tejto zodpovedajúca deľba práce si vyžiadali zásah nielen do tradičnej kvalifikačnej, ale aj profesnej štruktúry. V r. 1960 pracovalo v československom poľnohospodárstve už 68 442 odborníkov, z ktorých 11 943 malo ukončené vysokoškolské vzdelanie a zbývajúcí počet kvalifikovaných pracovníkov mal stredoškolskú kvalifikáciu. Výrazný pokrok kvalifikačnej štruktúry zaznamenali aj pracovníci priamo vo výrobe — čo sa odrážalo v trvalom raste vyučených manuálnych robotníkov.

Zmeny v sociálnej štruktúre poľnohospodárskych pracovníkov pokračovali po roku 1960. Počet poľnohospodárskeho obyvateľstva mal naďalej klesajúcu tendenciu, ubúdalo individuálne hospodáriacich roľníkov, rástli počty kovo-roľníckych podnikov, zvyšoval sa podiel družstevných výrobcov a mierne vzrástol tiež počet pracovníkov štátnych poľnohospodárskych podnikov.

V československej poľnohospodárskej prvovýrobe pracovalo k 1. 2. 1980 trvale činných [Statistická 1982 : 292]:

— v štátnych poľnohospodárskych podnikoch	237 801
— v spoločných poľnohospodárskych podnikoch	12 417
— v jednotných roľníckych družstvách	632 375
— u individuálne hospodáriacich roľníkoch	14 974
— spolu	897 567

V sociálno-triednej štruktúre poľnohospodárskych pracovníkov rozhodujúcu pozíciu v r. 1980 mali družstevní roľníci a pracovníci štátnych socialistických poľnohospodárskych podnikov. Počty pracovníkov obidvoch socialistických sektorov, ktorí v celkovom počte poľnohospodárskych pracovníkov predstavujú vyše 98 %, sa stali rozhodujúcimi výrobcami poľnohospodárskych produktov v našej spoločnosti. Z tohto dôvodu ďalšie výrobné, ekonomické i sociálne zámery socialistickej spoločnosti musia ešte intenzívnejšie smerovať k upevňovaniu zväzku robotníkov a družstevných roľníkov.

Ak vychádzame z tejto štruktúry poľnohospodárskych výrobcov, rozhodujúcu pozíciu v reprodukcii pracovných síl v poľnohospodárstve majú pracovníci štátnych a družstevných podnikov (triedne hľadisko štruktúry nepovažujeme v tejto súvislosti za rozhodujúce, pretože obidve formy socialistického vlastníctva — napriek určitým osobitostiam — sú založené na rovnakom triednom princípe — na pôsobení zákona rozdeľovania podľa množstva a kvality práce). V dynamicky prebiehajúcich výrobných, ekonomických a spoločenských zmenách sa budú aj v ďalšom období meniť sociálne dimenzie kvalifikačnej a profesnej štruktúry vo veľkej miere ovplyvnené horizontálnou a vertikálnou integráciou, kooperáciou a špecializáciou.

Rozhodujúce kritérium sociálneho rozvrstvenia pracovníkov socialistickej poľnohospodárskej prvovýroby je a bude aj naďalej dané úrovňou delby práce vo vnútri odvetvia, ktorá spôsobuje aj osobitné rozdelenie pracovníkov podľa charakteru a obsahu ich práce, podľa dĺžky využívania pracovnej energie, podľa kvalifikácie a v dôsledku týchto veličín podľa výšky odmeny za vynaloženú prácu. Z celkového počtu pracovníkov v obidvoch rozhodujúcich sektoroch poľnohospodárstva r. 1980 pracovalo v % [Holeček—Kolář, tab. 2].

v rastlinnej výrobe	28,7
v živočíšnej výrobe	29,9
na úseku administratívno-technickom	13,2
na ostatných úsekoch	28,2

Súčasná organizácia práce a dosiahnutá úroveň v rozvoji výrobných síl a technológie výroby sa odráža v pestrej profesnej štruktúre poľnohospodárov. V rastlinnej výrobe sa problémy koncentrujú okolo veľkého počtu nekvalifikovaných manuálnych pracovníkov, ktorí v dôsledku sezónnosti práce nie sú celoročne využití (nieť osobitných problémov u traktoristov a kombajnístov), ale aj niektoré úseky práce v živočíšnej výrobe si vyžadujú naďalej veľký počet manuálnych pracovníkov s nízkou kvalifikáciou, ktorí navyše často pracujú v nevyhovujúcich pracovných podmienkach.

Podľa štatistických údajov o kvalifikačnej úrovni a o možnostiach „využitelnosti“ pracovníkov niektorých kategórií svedčí skutočnosť, že priemerné mesačné odmeny v rozhodujúcich povolaniach v jednotných roľníckych družstvách v ČSSR sa v r. 1982 pohybovali od 1636 Kčs (manuálni pracovníci RV) po 2938 Kčs (šoféri nákladných áut).

V budúcnosti nepredpokladajú sa osobitné problémy v získavaní vysokokvalifikovaných pracovníkov, ani pracovníkov remeselníkov. Môžu vzniknúť pro-

blémy v reprodukciu pracovných síl v sociálnych skupinách manuálnych pracovníkov, ak by neprišlo k radikálnym zmenám v technológii a organizácii výroby a prirodzene aj k vyvinutiu novej techniky. V súčasnosti je ešte viac než 16 % takých prác v poľnohospodárstve, ktoré si nevyžadujú odbornú prípravu. Avšak reprodukcia nových pracovných síl môže narážať na problémy aj na tých úsekoch práce, kde je množstvo nedoriešených technologických a sociálnych problémov (problémy pracovného prostredia, zaostalosť výrobných objektov, hygienické a zdravotné problémy a pod.).

Dynamický vývoj obecných činiteľov výrobných síl, najmä po sformovaní socialistickej, materiálno-výrobnej základne (ale aj výchovno-vzdelávacej a školskej sústavy) sa odrazil vo výrazných zmenách kvalifikačnej štruktúry poľnohospodárskych pracovníkov.

Kvalifikačná štruktúra v poľnohospodárskej prvovýrobe v ČSSR r. 1980:

Základné vzdelanie	534 978	60,6
vyučení	230 609	26,1
stredné odborné vzdelanie	30 536	3,5
úplné stredné odborné vzdelanie	69 904	7,9
vysokoškolské	16 566	1,9
s p o l u	882 593	100 %

[Holeček—Kolář, tab. 9]

Aj v ďalších rokoch sa kvalifikačná štruktúra pracovníkov bude skvalitňovať na úkor „základného vzdelania“, ktoré v súčasnosti vo veľkej miere reprezentujú pracovníci v dôchodkovom veku a staršie vekové kategórie najmä žien. So zlepšovaním demografickej štruktúry, ktorá sa postupne cieľavedome zabezpečuje (v znižovaní podielu ženskej pracovnej sily, v zabezpečovaní mladých pracovníkov a v postupnom odchode do dôchodku poľnohospodárov, najmä zakladajúcich členov), bude sa celkový obraz sociálnej štruktúry v poľnohospodárstve približovať štruktúre ostatných odvetví národného hospodárstva (podiel vyučených manuálnych pracovníkov dosiahol napr. vo všeobecnom strojárstve 48,2 %, v doprave 42,7 %, v stavebníctve 44,5 % a v poľnohospodárstve 29,3 %) [Holeček—Kolář, tab. 5].

Dynamicky prebiehajúce procesy ďalšej integrácie — horizontálnej, ale najmä vertikálnej, sa odrazia v ďalšej špecializácii výrobných operácií a v delbe práce a budú významným činiteľom aj reštrukturalizácie sociálnej štruktúry v poľnohospodárskej prvovýrobe.

V sociálnej štruktúre individuálnych roľníkov bude naďalej rozhodujúcu úlohu zohrávať univerzálny roľnícky výrobca. I keď ide v súčasnosti o zanedbateľný počet v štruktúre poľnohospodárov, treba konštatovať, že ide o roľníkov prevažne preštárlych.

V štruktúre poľnohospodárskych výrobcov významnú úlohu zohrávajú malovýrobcovia — kovoroľníci. Ich počet aj za posledné desaťročie vzrástol a v súvislosti s novými zámermi agrárnej politiky (sledujúcej rozvoj záhradkárstva) možno predpokladať aj naďalej ich určitý vzrast. Považujeme preto za potrebné v krátkosti charakterizovať ich sociálne postavenie v našej spoločnosti. Táto sociálna skupina v štruktúre obyvateľov vidieka a jej sociálny status je daný ich prácou mimo poľnohospodárskej prvovýroby (predstavujú bezmála trištvrté milióna, čím početne prevyšujú triedu družstevných roľníkov). Mzdu za prácu v hlavnom zamestnaní dopĺňujú pracovným dôchodkom z individuálneho doplnkového hospodárstva, najmä v naturálnej forme. Výroba v týchto „podnikoch“ má prevažne samozásobiteľský charakter, o čom

svedčí fakt, že v r. 1980 sa malovýrobcovia nepodieľali ani 1 % na trhovej poľnohospodárskej výrobe.(1)

Osobitosť ich sociálneho postavenia vyplýva z dvoch pracovných zdrojov dôchodku. Obidva z nich sú výsledkom ekonomickej aktivity roľníka a jeho rodiny, v dôsledku čoho existencia takejto výroby podľa nášho názoru nevyvoláva v podstate nežiadúce protirečenie v socialistickej spoločnosti. Domnievame sa, že skôr vytvára podmienky pre určitý súlad osobných a celospoločenských záujmov tým, že plní niektoré výrobné úkoly a svojimi výrobkami sa podieľa pri zabezpečovaní ich spotreby a zároveň rozširuje pestrosť sortimentu potravín. Sme preto toho názoru, že po vytvorení presných pravidiel hry v systéme ich celospoločenského regulovania [problémy krmovín, osív a sadív i ich účasť na celospoločenských potravinových fondoch] bude možné aj v budúcnosti očakávať od tejto malovýroby väčšie plnenie niektorých celospoločenských úloh v zabezpečovaní sebestačnosti poľnohospodárskych produktov.

Považujeme za potrebné zmieniť sa ešte o záhumienkovom hospodárstve. Na rozdiel od spomínaného osobného pomocného doplnkového hospodárstva je záhumienok podľa stanov JRD súčasťou družstevného komplexu. Člen družstva dostáva dispozičné právo na užívanie pôdy len za presne stanovených podmienok, je v hlavnej miere podmienený pracovnou účasťou v JRD (i keď družstevníci sú naďalej právne vlastníkami združenej pôdy). Doterajší vývoj družstevnej veľkovýroby viedol k obmedzovaniu záhumienkového hospodárstva a v niektorých prípadoch aj k administratívnej likvidácii záhumienku. V roku 1982 obhospodarovali družstevní roľníci v ČSSR iba 95,7 tisíc ha poľnohospodárskej pôdy pri celkovej členskej základni 632 tisíc družstevných roľníkov. Predpokladáme, že záhumienok v našich podmienkach sa nebude ďalej rozvíjať, hoci netreba podceňovať jeho úlohu pri získavaní nových pracovníkov, najmä pre tie odvetvia výroby a podniky, v ktorých sa bude javiť nedostatok pracovných síl, prípadne v ekonomicky zaostávajúcich JRD.

Sociálno-ekonomický význam obidvoch foriem malovýroby (záhumienok a pomocné doplnkové hospodárstvo) treba vidieť v celospoločenských súvislostiach. Dominantnú úlohu vo výrobe potravín bude trvale zohrávať poľnohospodárska veľkovýroba. Malovýrobné formy výroby však môžu zabezpečovať obhospodarovanie nevyužitých plôch a prispievať tak k zásobovaniu niektorými produktami, najmä k samozásobeniu dedinského obyvateľstva. Takouto cestou sa môže malovýroba podieľať na zvyšovaní národohospodárskej efektívnosti výroby poľnohospodárskych produktov.

Život vidieckej populácie bol v minulosti úzko spätý so súkromným vlastníctvom pôdy. Táto skutočnosť sa prejavovala aj v existencii prevahy homogénnych manželstiev, v ktorých oba manželskí partneri patrili do sociálnej skupiny poľnohospodárov. Rozvoj národného hospodárstva po roku 1945 sa prejavil vo výraznej aktivite obyvateľov dedín v iných odvetviach národného hospodárstva, čo značne narušilo štruktúru poľnohospodárskych lokalít najmä na Slovensku a zároveň aj túto homogenitu. Potvrdzujú to mnohé štatistické zisťovania, podľa ktorých viac než 50 % družstevných roľníkov má manželského partnera ekonomicky aktívneho v iných odvetviach národného hospodárstva. Táto homogenita vzrastá u vekove mladších manželstiev a preto aj v ďalšom vývoji vidieckych rodín možno očakávať ich vzostup. Tento

(1) V dôsledku opatrení zameraných na určitý rozvoj týchto hospodárstiev ich podiel na výrobe niektorých produktov sa v poslednom období mierne zvyšuje. Napr. r. 1982 sa tieto hospodárstva podieľali na štátnom nákupe ovocia 35,3%, zeleniny 21,0%, vajec 5,4% a mäsa 2,2%.

fakt bude zohrávať významnú úlohu v ďalšom zbližovaní spôsobu života v meste a na vidieku.

Doterajší sociálno-ekonomický vývoj československého vidieka a osobitne poľnohospodárskej prvovýroby tvorí východisko úvah o tendenciách ďalšieho vývoja vidieka a jeho populácie. Hlbšie preniknutie do týchto vývinových tendencií a ich precízovanie si vyžaduje rozpracovanie prognóz celkového rozvoja spoločenských výrobných síl a upevňovania socialistických výrobných vzťahov. To sa prejaví v ďalšej spoločenskej deľbe práce, ktorá bude navyiac determinovaná tempom realizácie vedecko-technického pokroku, úrovňou medzinárodnej deľby práce a situáciou na svetových trhoch potravín.

Napriek tomu možno v budúcich desaťročiach predpokladať, že:

1. Dôslednejšie uplatňovanie intenzívnych foriem hospodárenia v poľnohospodárstve pri očakávanom vývoji výrobnej techniky a technológie výroby a pomerne veľkom prírastku pracovných síl sa prejaví v určitej stabilizácii pracovných síl. Z toho vyplýva, že pomerne vysoký podiel vyšších vekových kategórií, ktoré pracujú v súčasnom období v poľnohospodárskej prvovýrobe, si bude vyžadovať zabezpečiť ešte v tomto storočí približne 400 000 nových pracovníkov. Domnievame sa, že pri ich zabezpečovaní osobitné problémy môžu vzniknúť najmä na pracovné operácie náročné na nekvalifikovanú ručnú prácu.

2. Vybudovaná výchovno-vzdelávacia sústava vytvára priaznivé podmienky pre zabezpečenie požadovaného počtu jednotlivých skupín kvalifikovaných a vysokokvalifikovaných odborníkov. Možno predpokladať plnú, rozšírenú ich reprodukciu.

Z tohto dôvodu zmeny v obsahu a charakteere práce i pri očakávanom nezmenenom počte pracovných síl v poľnohospodárskej prvovýrobe sa prejaví v reštrukturalizácii kvalifikačnej štruktúry poľnohospodárov. Tento proces ovplyvní aj celkovú kvalifikačnú štruktúru vidieckych lokalít a aj niektoré ďalšie dimenzie sociálnej štruktúry obyvateľstva dedín.

3. Proces reštrukturalizácie vidieckych lokalít ešte výraznejšie ovplyvní rast kvalifikovaných pracovníkov, ktorí pracujú v mestách alebo v priemyselných centrách. Podľa sčítania ľudu r. 1980 žilo vo vidieckych lokalitách (do 2000 obyvateľov) ekonomicky aktívnych v ČSR 23,7 % a na Slovensku 32,0 % — z nich odchádzalo za prácou mimo miesta svojho trvalého bydliska v ČSR 62,9 % a na Slovensku 71,3 %. Prevažnú väčšinu týchto migrantov predstavujú robotníci, čo vo veľkej miere charakterizuje aj súčasný sociálno-triedny obraz vidieckej populácie. Podľa mikrocenzu 1978 napr. v štruktúre vidieckych obcí predstavovali robotníci 61,9 % (v mestských obciach nad 5000 obyvateľov iba 49,9 %), inteligencia 10,2 % (v mestských 33 %), zamestnanci 7,8 % (v mestských 14,6 %) a družstevní roľníci 17,7 % (v mestských 0,3 %). To sa prejavuje aj v kvalifikačnej štruktúre, v ktorej vo vidieckych lokalitách dominantné postavenie majú vyučení a so základným vzdelaním (v mestských zasa stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaní).

Aj v ďalšom období možno očakávať, že mnoho obyvateľov obcí bude sa ekonomicky aktivizovať mimo miesta svojho bydliska, pričom v tomto procese významnú úlohu bude zohrávať pomerne kvalitný bytový fond na dedinách, ktorý pri trvalom zaostávaní požiadaviek na nové byty v priemyselných a mestských centrách bude naďalej fixovať najmä kyvadlovú migráciu z dedín do miest.

4. Ekonomická aktivita vidieckych obyvateľov v iných lokalitách, než v ktorých trvale bývajú, nemení iba sociálno-triednu, odvetvovú a vzdelanostnú štruktúru obcí, ktoré stratili svoj poľnohospodársky charakter, ale zároveň likviduje aj ich výrobnú a spoločenskú izolovanosť i ekonomickú zaostalosť. Migrujúce obyvateľstvo prináša do miesta bydliska nové mestské prvky spôsobu života, ktoré sa transformujú do pôvodných podmienok života dediny. Zrodil sa a reprodukuje osobitný typ „vidieckeho obyvateľstva“. Rozhodujúce materiálne podmienky života rodiny zabezpečuje práca v meste, resp. v priemyselných centrách. Táto skutočnosť určuje aj sociálny status migrantov a ich rodinných príslušníkov. Život väčšiny z nich charakterizuje skutočnosť, že po návrate z práce trávi svoj mimopracovný čas v aktivitách typických pre život dedinských obyvateľov (hodnotové orientácie, potreby, spoločenská aktivita, susedské vzťahy atď.).

S týmto typom „vidieckeho obyvateľstva“ bude potrebné počítať aj v budúcnosti — potvrdzuje to aj rozsiahla výstavba domov na dedinách. Podľa výskumu 16 obcí na Slovensku z r. 1983 viac než 90 opýtaných obyvateľov (1800 respondentov) nemá záujem ísť bývať do mesta.

5. Popri kyvadlovej migrácii vidieckej lokality opúšťajú natrvalo mnohí najmä mladí obyvatelia, ktorí nachádzajú trvalú prácu i bývanie v priemyselných a mestských lokalitách. Táto skutočnosť spôsobuje, že vidieckej lokality „stárnu“. V roku 1980 bol napr. podiel detskej zložky vo vidieckych lokalitách na Slovensku nižší než celoslovenský priemer, zatiaľčo podiel najvyšších vekových kategórií v štruktúre vidieckeho obyvateľstva bol vyšší. Táto skutočnosť sa môže negatívne odraziť najmä v reprodukcii budúcich poľnohospodárskych výrobcov.(2)

6. Budovanie strediskových obcí ešte zníži počet najmenších sídlisťných jednotiek a ich podiel na celkovom počte obyvateľstva. Strediskové obce budú naďalej meniť sociálno-triednu štruktúru vidieckych lokalít, najmä niektoré sociálne dimenzie štruktúry (kvalifikačnú, odvetvovú a demografickú). To sa bude odrážať aj v zmenách spôsobu života dedinskej populácie. V tomto procese budú zohrávať pozitívnu úlohu aj integračné procesy v poľnohospodárstve i sústreďovanie investícií na sociálnu infraštruktúru. Tieto mnohodimenzionálne vývinové tendencie budú zohrávať čoraz významnejšiu úlohu v procesoch ďalšieho zblížovania mesta a vidieka v našej republike.

(2) Bližšie k týmto problémom viď kandidátska dizertačná práca B. Bodnárovej Sociálne zmeny a migračné pohyby na dedine. Bratislava, ÚFS SAV 1984.

Literatúra

- Bodnárová, B.: *Sociálne zmeny a migračné pohyby na dedine*. Bratislava, ÚFS SAV 1984.
- Holeček, J. — Kolář, J.: *Aktuální otázky reprodukce kvalifikační struktury a profesní přípravy pracovních sil v zemědělství ČSSR*. Ústav racionalizace řízení a práce, Praha, útvar 023 Brno.
- Sčítání lidu v republice Československé v r. 1961, 1970 a 1980. Praha, FSÚ 1961, 1970, 1980.
- Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946—1947. Čsl. statistika sv. 184, Praha, FSÚ 1951.
- Statistická ročenka republiky Československé 1982. Praha, SNTL 1982.
- Vojáček, A.: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava, Príroda 1973.

Резюме

В. Баух: Выполнение социально-экономической программы, выдвинутой в период Словацкого национального восстания

Автор статьи показывает 35-летнюю историю развития чехословацкого сельского хозяйства, начавшуюся с издания закона о Единых сельскохозяйственных кооперативах. Закон № 69/49 Кодекса законов заложил фундамент революционных изменений в жизни крестьянского населения, в производственной и экономической сферах сельского хозяйства и в материальной и общественно-культурной жизни сельского населения.

Решающим следствием социализации сельского хозяйства (происходившей в условиях социалистической индустриализации) явились ликвидация всех форм безработицы, отмирание индивидуального мелкосерийного производства и зарождение нового класса кооперативных крестьян, ставшие отправным моментом осуществления революционных изменений и производственной сфере, в которой обслуживаемую вручную технику заменили современные механизмы, что отразилось в изменении содержания труда, заметном росте производительности труда и в динамичном изменении квалификационной структуры сельскохозяйственных производителей.

Кооперативная собственность на основные средства производства в сельском хозяйстве устранила антагонистическую социальную структуру в сельском хозяйстве и привела к созданию нового класса кооперативных крестьян. Социалистические производственные отношения означали ликвидацию антагонистических отношений и установление отношений товарищеского сотрудничества, что явилось следствием введения общественной собственности, при котором материальное положение производителя определяется результатами труда коллектива и количеством и качеством труда, затраченного каждым работником в отдельности.

Изменилось и положение сельскохозяйственных производителей в обществе. Правящий рабочий класс в своей политике исходит из реализации программы рабоче-крестьянского союза, постепенно ликвидируя унаследованные последствия антагонистического противоречия между городом и деревней как проявления союза на самом высоком уровне — союза рабочих и кооперативных крестьян, новое качество которого характеризуется «классами равенства обоих социалистических классов». Несмотря на это, в воспроизводстве класса кооперативных крестьян продолжают сохраняться определенные особенности и специфика.

На современном этапе построения развитого социалистического общества сближение обоих социалистических классов имеет свою специфику, связанную с современным состоянием развития нового общества, особенно с уровнем развития процесса горизонтальной и вертикальной интеграции. Этот процесс создает благоприятные общественные условия для дальнейшего сближения этих классов и ведет к появлению важнейших черт, характеризующих элементы процессов гомогенизации социалистического общества. В этом процессе будут возникать особые условия, главным образом для сближения образа жизни рабочего класса и кооперативного крестьянства и образа жизни населения города и деревни.

Summary

V. Bauch: Present Development and Expected Developmental Trends in the Social Structure of the Village and Agriculture in Czechoslovakia

The present paper deals with the 35-years-old history of the development of Czechoslovak agriculture which began by passing the bill on Unified Agricultural Cooperatives. The law 69/49 of the Code of Laws laid the foundations of revolutionary changes in the life of the agricultural population, i. e. changes in the production and economic spheres of this branch of national economy, and simultaneously changes in the material, social and cultural life of the country population.

A decisive consequence of the socialization of agriculture (which was taking place under the conditions of socialist industrialization) was the liquidation of all forms of unemployment, the abolition of individual small-scale production, and the rise of the new class of cooperative farmers. These facts became the starting point of revolutionary changes in the sphere of production where manual technology was replaced by modern mechanisms; this was reflected in changes of the content of work, in a marked growth of the productivity of labour, and in dynamic changes taking place in the qualification structure of agricultural producers.

Cooperative ownership of the basic means of production in agriculture put an end to the antagonistic social structure in agriculture and gave rise to a new class of cooperative farmers. Socialist production relations liquidated antagonistic relations by introducing relations of comradely cooperation as a consequence of social ownership wherein the producers' material position is determined by the results of work performed by the collective and by the amount and quality of work performed by every individual.

Also the position of agricultural producers in society has been subjected to change. In its policy, the ruling working class proceeds from the realization of the programme of the unity of workers and farmers by gradually liquidating the inherited consequences of the antagonistic town-country contradiction as a manifestation of unity on a higher level — unity of workers and cooperative farmers whose new quality is characterized by "equality of both socialist classes". Notwithstanding, the reproduction of the class of cooperative farmers continues to maintain certain particularities and specific features.

At the present stage of building up an advanced socialist society, the homogenization of both socialist classes has its own specific features proceeding from the contemporary state of development of the new society, and particularly from the level of the process of horizontal and vertical integration. These processes create favourable social conditions for the further homogenization of essential features characterizing the elements of the socialist society's homogenization processes. In this process specific conditions are going to arise, fostering especially the homogenization of the way of life of the working class and that of cooperative farmers, and simultaneously of the urban and rural way of life.